

ตำนานกฎหมายเมืองไทย

และ

ประมวลคำอธิบายทางนิติศาสตร์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดีรงราชานุภาพ

ทรงเรียบเรียง

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

หลวงอินทอาญา (พงษ์ ฦ นคร)

วันพฤหัสบดี ที่ ๑๔ ธันวาคม ๒๔๕๓

คำนำ

นางอินทอาญา (เซ่ง ณ นคร) จะจัดการรับพระราชทานเพลิง
เผาศพ อำมาตย์ตรี หดวงอินทอาญา (พงศ์ ณ นคร) ผู้เป็นสามี ณ ส
ถานวัดประยุรวงศ์ศาสดา จังหวัดธนบุรี ในวันที่ ๑๔ ธันวาคม พ. ศ.
๒๔๘๓ มีความประสงค์จะพิมพ์หนังสือแจกเป็นที่ระลึก ในงานนี้สักเรื่อง
หนึ่ง และโดยที่ผู้แต่งกรรมเป็นผู้มีความรู้ในทางกฎหมาย จึงใคร่จะ
พิมพ์เรื่องที่เกี่ยวข้องกับกฎหมาย และโดยที่งานนี้มีความหมายเมืองไทย
และประมวลคำอธิบายทางนิติศาสตร์ และประเพณีอันดีงามพระยาตำรา
ราชานุภาพ ซึ่งกรมศิลปากรได้เคยพิมพ์มาแล้วบ้าง จึงขออนุญาต
นำหนังสือต้องเรื่องนี้ไปรวมพิมพ์ในเล่มเดียวกัน กรมศิลปากร
ความยินยอมอนุญาตให้นำหนังสือดังกล่าว ไปจัดการพิมพ์ได้ตามความ
ประสงค์ และขออนุโมทนาในกุศลสาธารณประโยชน์ด้วย.

กรมศิลปากร

๒๘ พฤศจิกายน ๒๔๘๓

หลวงอินทอาญา (พงษ์ ฉนกร)

๒๔๒๕ - ๒๔๕๒

ประวัติหลวงอินทอาญา

หลวงอินทอาญา นามเดิม พงษ์ ฤนนคร เกิดเมื่อวันจันทร์ เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะเมีย ตรงกับวันที่ ๑๒ มีนาคม ๒๔๒๕ ณ บ้านท่าบดในเมืองท่าเกอตลาดใหญ่ จังหวัดตะกั่วป่า เป็นบุตรคนสุดท้องของพระเรืองฤทธิ์รักษาราชูร (พัน) มารดาชื่อเหียง มีตาเป็นผู้ช่วยราชการจังหวัดตะกั่วป่าในเวลานั้น กำพร้าบิดาตั้งแต่อายุราว ๖-๗ ขวบ เริ่มการศึกษาเมื่อปี ๒๔๓๒ ที่วัดใหม่ เมื่อตะกั่วป่า พระครูอุดมปัญญาเป็นอาจารย์ ได้เรียนหนังสือไทยกับเลขที่ดำเนินกัน จนถึง พ.ศ. ๒๔๓๗ ได้ออกไปศึกษาหนังสืออังกฤษที่โรงเรียนแอ่งโกดไชนี่ด-สตักและและโรงเรียนเซนเซเวียร์แอตต์อัสติดาเซนส์กุกที่ป็นัง เรียนถึงชั้น ๖ ของโรงเรียนนั้น

เมื่อกลับมาเริ่มทำงานรับราชการ เป็น พนักงาน รักษาเงิน คตัง เมืองตะกั่วป่า พ.ศ. ๒๔๔๔ เข้ามารับราชการในกรมรถไฟหลวงกรุง เทพ ในปีเดียวกันนั้นได้ไปปฏิบัติราชการพิเศษเป็นล่ามภาษาอังกฤษของกรมพระคลังสรรพาสในการรับปันและกระสุนปืน ของรัฐบาลที่บรรทุกเรือมาจากประเทศญี่ปุ่นที่เกาะตังซัง ๑๕ วัน เมื่ออายุราว ๑๙ ปี ระหว่างอยู่ในกรุงเทพมารดาถึงแก่กรรม จึงอยู่ในความอุปการดูแลของพี่สาวคนหัวปี คือ คุณหญิงพร้อม คงคาราธิบดี ซึ่งเป็นพี่สาวคนเดียวของท่านที่มีชีวิตอยู่ด้วยกันมาจนเติบโต พี่คนอื่นถึงแก่กรรมแต่ยังเยาว์หมด

พ.ศ. ๒๔๔๕ ได้เข้ารับราชการกรมโทรเลข กระทรวงโยธาธิการ

การ ระหว่างนั้น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนศิริราชสังกาศ ทรง
 กรุณาให้อยู่ในวังของพระองค์ท่านที่ตำบลเจ้าช้าง (จนกระทั่งออกไป
 เป็นผู้พิพากษาศาดเมืองพุมเรียงในภายหลัง) เริ่มเข้าศึกษาวิชาภู-
 หมายในโรงเรียนกฎหมาย เมื่อวันที่ ๔ มกราคม ๒๔๔๕ ต่อมา พ.ศ.
 ๒๔๔๗ เสด็จในกรมฯ ทรงฝากฝังให้เข้ารับราชการในกระทรวงยุติ-
 ธรรม เป็นเสมียนในกรมบัญชาการ พ.ศ. ๒๔๔๘ ได้เลื่อนเป็นนาย
 เหว สอับวิชากฎหมายชั้นต้นและความรู้ชั้นผู้พิพากษารอง ได้เมื่อเดือน
 กรกฎาคม ๒๔๕๐ ทางราชการได้ส่งไปช่วยพิจารณาความที่ศาลอุทธรณ์
 ภาค ๒ ดิบนวันเคษ แล้วให้ไปช่วยที่ศาลจังหวัดเพชรบุรีเดือนเคษ

ต่อมากระทรวงยุติธรรม ได้มีคำสั่งตั้งให้เป็นผู้พิพากษาไปรับ
 ราชการที่ศาลเมืองพุมเรียง (ไชยา) ตั้งแต่วันที่ ๗ กรกฎาคม ๒๔๕๐
 จน พ.ศ. ๒๔๕๓ ย้ายไปเป็นผู้พิพากษาศาลจังหวัดกำแพงเพชร ระหว่าง
 นั้น ทางราชการตั้งให้ไปช่วยพิจารณาความศาลจังหวัดตาก อยู่ ๑๔ วัน
 พ.ศ. ๒๔๕๖ ย้ายไปเป็นผู้พิพากษาศาลจังหวัดระนอง พ.ศ. ๒๔๖๓ ย้าย
 มาเป็นผู้พิพากษาศาลมณฑลจันทบุรี ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๕ ทางราช-
 การให้ไปช่วยพิจารณาความศาลจังหวัดระนอง ๒ เดือนเคษ พ.ศ. ๒๔๖๗
 ย้ายมาเป็นผู้พิพากษาศาลจังหวัดสุพรรณบุรี พ.ศ. ๒๔๗๓ ย้ายมาเป็นผู้
 พินาศมณฑลนครไชยศรี หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองใน
 พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นผู้พิพากษาศาลจังหวัดนครปฐม พ.ศ. ๒๔๗๖ ย้าย
 มาเป็นผู้พิพากษาศาลจังหวัดสมุทรสงคราม จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๒๔๘๐
 จึงออกจากราชการครบเกษียณอายุ

ยศและบรรดาศักดิ์

- ๒๔๕๔ ได้รับยศเป็นรองอำมาตย์เอก
 ๒๔๕๖ ได้รับบรรดาศักดิ์เป็นขุน^{๕๕}ตฤาณ
 ๒๔๖๐ ได้รับบรรดาศักดิ์เป็นหลวงอินทอาญา
 ๒๔๖๗ ได้รับยศเป็นอำมาตย์ตรี

เครื่องราชอิสริยาภรณ์

- ๒๔๕๔ เหรียญพระบรมราชาภิเศกรัชกาลที่ ๖
 " เข็มไอยราพต
 ๒๔๕๘ วิจิตรภรณ์ มงกุฎสยาม^{๕๖}ชนท ๕
 ๒๔๖๘ เหรียญพระบรมราชาภิเศกรัชกาลที่ ๗
 ๒๔๗๔ เบญจมาภรณ์ช้างเผือก^{๕๗}ชนท ๕
 ๒๔๗๕ เหรียญดอทองพระมหานคร (เงิน)
 ๒๔๗๗ เหรียญจักรพรรดิมาลา
 ๒๔๘๐ จัตุรภรณ์ มงกุฎสยาม^{๕๘}ชนท ๔

หลวงอินทอาญาได้ป่วยเป็นโรคได้ตั้งอกเส็บเมื่อต้นเดือนมิถุนายน ๒๔๘๒ ได้รับการผ่าตัดรักษาที่โรงพยาบาลศิริราช เจ็บพันอันตรายจากโรคนั้น แต่คงเนื่องด้วยอายุชรา ปรากฏว่ามีโรคไตพิการแทรกในภายหลัง และไม่ยอมอยู่รักษาตัวที่โรงพยาบาลนั้นอีกต่อไป บุตรและญาติจึงจำต้องรับกลับมารักษาคณะที่บ้านถนนลาดหญ้า จังหวัดธนบุรีอยู่ได้ ๒ วัน ก็ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๓๗ มิถุนายน ๒๔๘๒ ศิริอายุได้ ๖๗ ปีเศษ.

ตำนานกฎหมายเมืองไทย

ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า สมเด็จพระเอกาทศรถโปรดให้
ตั้ง “พระราชกำหนดกฎหมายพระอัยการ” ดังนี้ จะหมายความว่า
อะไร เข้าใจยากอยู่ แต่ไม่ใช่พงศาวดารกฎหมายชนในกรุงนั้น นั่นเป็น
แน่ เพราะกฎหมายเป็นของคู่กับประชาชน ประชุมชนมีมาแต่เมื่อใด
กฎหมายก็ต้องมีมาแต่เมื่อนั้น เมื่อนมนุษย์ยังไม่รู้จักใช้หนังสือ การ
รักษากฎหมายก็ใช้ทองให้ชนปากเจนใจ เอาไปป้ายร้องแถมมีเจ้าพนักงาน
จำไว้บอกเอาสืบต่อกันมา เมื่อรู้จักใช้หนังสือก็ใช้จดกฎหมายลง
เป็นตัวหนังสือ แล้วคัดลอกบอกหมายส่งกันไปให้ป้ายร้องและเขียน
ลงในสิ่งใด ๆ มีใบลานหรือกระดาษเป็นต้น เก็บรักษากฎหมายไว้
ประเพณีเป็นดังนี้มาทั่วทุกประเทศ

ในสยามประเทศนี้ เมื่อก่อนพุทธศักราช ๑๘๒๖ ยังไม่มีหนังสือ
ไทย ใช้กันแต่หนังสือคฤณห์ ซึ่งพวกพราหมณ์พามาแต่อินเดีย หนังสือ
คฤณห์นั้น ตามที่เคยเห็นคือจารึกเห็นใช้เขียนแต่ภาษามคธภาษาดัง
ลังกุตและภาษาขอมไม่เคยพบจารึกอักษรคฤณห์เป็นภาษาไทยเลย แต่
บางที่จะเขียนภาษาไทยอย่างหนังสือขอมเขียนแปลร้อยได้ในกรุงนั้นแล้ว
เข้าใจว่ากฎหมายไทยที่ตงชนเมื่อกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ตอนก่อน
พ.ศ. ๑๘๒๖ เห็นจะต้องให้แปลกลับเป็นภาษาขอมหรือภาษาดังลังกุต

หรือบางทีจะมีผู้เชี่ยวชาญภาษาไทยด้วยต่องหนังสือก็แปลร้อยได้ แต่
การจดลงเป็นหนังสือ (๑) ไม่ว่าในภาษาใด คงเป็นหน้าที่พรหมณ
เพราะผู้ทรงหนังสือและเจ้าคำหรับกฎหมาย ในเวลานั้นมอญแต่ในพวก
พรหมณ ด้วยเหตุนี้พรหมณจึงเป็นเจ้าหน้าต่าคณในการ รักษา
กฎหมายมาแต่โบราณ แม้จะคิดในทำเนียบศักดินาพลเรือนในกฎหมาย
ที่ปรากฏอยู่ทุกวันนี้ ก็จะเห็นได้ว่าตำแหน่งต่งชุน ณ ค่ำต่งต่งต่งต่งต่ง
ชื่อเป็นพรหมณทงนณ ต้มเตจพระร่วงเจ้า พระองค์ทมพระนามจาร์ก
ไฉว่าพอชนรามคำแหง หรือที่เรียกในหนังสืออนมหนังสือชนกามาตณ
เป็นตณว่า พระยารามราชเป็นผู้คิดหนังสือไทยชน เมื่อปีมะแม จด
ศักราช ๖๔๕ มหาศักราช ๑๒๐๕ ตรงกับพุทธศักราช ๑๘๒๖ (ตัวอย่าง
หนังสือไทยของต้มเตจพระร่วงเจ้า จาร์กหัดกศัตามอญในหอพระต้มค
วชิรญาณทกวน) เมื่อหนังสือไทยชนแล้ว กฎหมายกต่งชุนตอมา
หรือกฎหมายเกาตมอญแล้ว จึงได้เริ่มจดต่งและรักษามาในหนังสือไทย
แต่ความรู้หนังสือไทยแพร่หลายเร็วมาก ชชนมพระยานเห็นได้ด้วยศัตา
จาร์กภาษาไทยรุ่นเก่า ใช้ตัวหนังสือไทยตามแบบของพระเจ้าชนราม
คำแหงทุกเมืองในอาณาจักรล้านนาไทย ต่อดตชไปจนกรุงศรี

(๑) เมื่อไม่ชำนาญนักในขั้น พนักงานกรมทางพบศัลาจารึกอักษรไทยที่
เมืองสุโขทัยแผ่น ๑ นำมาส่งราชบัณฑิตยสภา ตรวจได้ว่าเป็นกฎหมายลักษณะ
โจร พระเจ้าเลอไทยราชโอรสซึ่งรับรัชทายาทพระเจ้ารามคำแหงมหาราช ให้จารึก
ไว้เมื่อราว พ.ศ. ๑๘๘๘ ราชบัณฑิตยสภาได้ส่งตรวจพิเคราะห์ว่า การตั้งกฎหมาย
ในสมัยนั้นจะใช้จารึกศัลาบักโขมณาหรืออย่างไร ยังไม่ยุติความเห็นลงเป็นแน่

ต้นาคนหด เพราะความต้องการหนังสือสำหรับเขียนภาษาไทยมีอยู่
ด้วยกันทุกประเทศที่ชาติไทยได้เป็นใหญ่ เมื่อเกิดแบบตอหนังสือขึ้น
ทุกประเทศก็ยอมรับใช้หนังสือนั้น โดยเห็นประโยชน์ มีต้องมีผู้ใดบังคับ
บัญชา

ขณะเมื่อสมเด็จพระรามาธิบดี ๑ ดำรงกรุงศรีอยุธยา แม่หนังสือ
ไทยพมมีขึ้นได้เพียง ๒๗ ปี ก็เชื่อได้ว่าอาจจะได้ใช้ตลอดจนมาถึง
เมืองอุททองแล้ว บรรดากฎหมายที่ทรงขึ้นตรงแต่ดำรงกรุงศรีอยุธยามา
เขาใจว่า เขียนเป็นหนังสือไทยทงน แต่ประหลาดอยู่น้อยทว่าพเจ้า
ยังได้พบพระราชกฤษฎีกา เพียงในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา และแผ่นดิน
สมเด็จพระเจ้าบรมโกศรู้ที่เมืองปัตตงเขียนแผ่นดินดัดคำในกระตาส
ยังใช้อักษรและภาษาเขมรหลายฉบับ จะเป็นด้วยเหตุใด ข้าพเจ้ายัง
คิดไม่เห็นจนทุกวันนี้ ได้ให้หนังสือนี้ไว้ในหอพระสมุดวชิรญาณ ผู้
ใดจะตรวจก็ได้

วิธีตั้งกฎหมาย

กฎหมายกรุงศรีอยุธยาที่เราจะรู้ได้ในเวลานี้ อยู่ในกฎหมาย
พิมพ์ ๒ เล่ม ซึ่งต้นฉบับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรด
ให้ชำระเรียบเรียงไว้ เมื่อรัชกาล จุฬศักราช ๑๓๖๖ พ.ศ. ๒๓๔๗ และ
หมอบรัดเลได้พิมพ์จำหน่ายในครั้งแรก เมื่อรัชกาล จุฬศักราช ๑๓๓๕
พ.ศ. ๒๔๑๖ ยังมีกฎหมายกรุงเก่าที่ไม่ได้พบหรือไม่เอาเข้าเรื่อง
เมื่อชำระกฎหมายในรัชกาลที่ ๑ อยู่อีกบ้าง หอพระสมุดได้ไว้ถึง ๒-๓

เดิม ลักษณะทำกฎหมายแต่โบราณมา คงจะเป็นชน ๆ ดังนค
ขบท ๑ เมื่อแรกตั้งกฎหมาย ตั้งด้วยประกาศพระราชกฤษฎีกา
บอกจนคนเห็นผลและพระราชนิมอย่างพระราชกฤษฎีกาที่ยังแลเห็นได้
ในพระราชกำหนดเก่า พระราชกำหนดใหม่ และกฎหมายพระสงฆ์
เหล่านั้นเป็นพระราชกฤษฎีกา เป็นกฎหมายที่แรกตั้งอย่างนั้น
ขบท ๒ เมื่อพระราชกฤษฎีกามีมาก ๆ เข้า จะสอบกันยาก จึง
คัดทอนพระราชกฤษฎีกาเก่า คงไว้แต่ใจความ เป็นย่ออย่างกลง
ดังจะเห็นได้ในกฎหมาย ๓๖ ข้อ และกฎหมายหมวดพระราชบัญญัติ
ขบท ๓ เพื่อจะจัดระเบียบกฎหมายเก่า ให้สะดวกแก่ สภาตุลาการ
ให้ค้นได้โดยง่าย นาน ๆ จึงมีการชำระกฎหมายครั้ง ๑ อย่างเราเรียก
กันทุกวันนี้ว่า ทำประมวลกฎหมาย คือรวบรวมกฎหมายเก่าจัดเป็น
หมวด ๆ ตามลักษณะความ คัดเหตุผลจนคนทตั้งกฎหมายออกได้ คง
ไว้แต่ใจความซึ่งเป็นพระราชนิม เรียงเข้าลำดับเป็นมาตรา ๆ ใน
ลักษณะนั้น ๆ

วิธีชำระกฎหมายดังกล่าวมานี้ สำหรับทำแต่กฎหมายเก่าที่คงมา
นาน ๆ แล้ว แต่กฎหมายที่ออกใหม่ ก็ยังออกอย่างพระราชกฤษฎีกา
ตามเดิม ทำอย่างนั้นเรื่อยมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ในครั้งหลัง
ที่สุดการชำระกฎหมายได้ทำเมื่อปีชวดตศก จุติศักราช ๑๓๖๖ พ.ศ. ๒๓๔๗
ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เวลานั้นหนังสือ
กฎหมายครั้งเก่า คงจะเป็นอนัตราภัยสูญไปเสียเมื่อเสียกรุงฯ

เป็นอันมาก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงรวบรวม
ค้นหาได้เท่าใดก็เอามาเรียบเรียงตรวจ แะดัดทอนทำเป็นกฎหมาย ฉบับ
หลวงขึ้นใหม่ คือฉบับพิมพ์เป็น ๒ เล่มนั้น มีกฎหมายขึ้นกรรรัตนโก
สินทร้อยใน ๔ ลักษณะ คือ (๑) พระราชบัญญัติ- (๒) กฎหมาย
พระธรรมนูญ (๓) พระราชกำหนดใหม่ ๓ ลักษณะนี้ตั้งในรัชกาลที่ ๑ กับ
(๔) ลักษณะโจรสลัด ตั้งในรัชกาลที่ ๓ รวมเข้าเมื่อพิมพ์ ด้วยเหตุ
ดังกล่าวมานี้กฎหมาย ๒ เล่มพิมพ์นั้น เชื่อได้ว่า คงตามรูปกฎหมายครั้ง
กรุงเก่า และเป็นบทกฎหมายที่ใช้อยู่ในกรุงเก่าเป็นอันมาก จะ
เห็นได้จากกฎหมายตอนปลายกรุงเก่า ที่ได้อวดความเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระ
เจ้าบรมโกศ แต่ยังไม่ทันแยกเข้าลักษณะตามประมวลกฎหมาย
คือกฎหมาย ๓๖ ข้อ และมีกฎหมายที่ยังเป็นพระราชกฤษฎีกา ยังไม่
ได้อวดความทีเดียว อยู่ในพระราชกำหนดเก่าอีกหลายฉบับ

ศักราชที่ใช้ในกฎหมาย

ฉันทนที่ใช้ในกฎหมายครั้งกรุงเก่า ฉันทนรอบปีตามนักษัตร คือ
ชวด ฉลู เป็นต้น รู้ได้แน่ว่าใช้มาแต่ครั้งสุโขทัยแล้ว ด้วยมีปรากฏ
ในศิลาจารึกตั้งแต่ครั้งพระเจ้าอรรฆมคำแหง ฉันทนสืบตอวาร คือ ฉันทน
อาทิตย์ ฉันทนพระเป็นตน และนับเดือนตามจันทร์คติ ก็ใช้มาแต่ครั้งกรุง
สุโขทัย ด้วยปรากฏในศิลาจารึกเหมือนกัน แต่ศักราชครั้งสุโขทัยใช้มหา
ศักราชถึงศิลาจารึกในสมัยกรุงศรีอยุธยาขึ้นต้น เพียงในแผ่นดินสมเด็จพระ
รามาธิบดีที่ ๒ ก็ใช้มหาศักราช แต่ศักราชที่ปรากฏอยู่ในบานแผ่น

กฎหมายใช้ศักราชหลายอย่างปะปนกัน แผ่นดินเดิมแต่เจ้าพระยามาธิบดี
ที่ ๑ ใช้พุทธศักราช รัชกาลต่อมาใช้พุทธศักราชบ้าง มหาศักราช
บ้าง จดศักราชบ้าง และยังมีศักราชอีกอย่างหนึ่งซึ่งชาวเจียงทรวม
ไม่ได้ว่าศักราชอะไร ไหฺรเรียกว่าศักราชจพามณั แต่สืบเอาเรื่อง
เอาเกณฑ์จากไหฺรยังไม่ได้ ชาวเจ้าจึงเรียกโจวว่า “ศักราชกฎหมาย”
ศักราชทั้ง ๔ อย่างนี้จะตอบในหนังสือกฎหมายให้ได้ความว่าแผ่นดินไหน
ใช้ศักราชอะไรไม่ได้ ด้วยบานแผนกกฎหมายในแผ่นดินเดียวกันใช้
ศักราชต่างกันก็มี ชาวเจ้าเข้าใจว่า ที่ศักราชในบานแผนกกฎหมาย
สืบต้นกันไม่ จะเป็นเพราะเมื่อเวลาชำระหรือคดียื่นหนังสือกฎหมาย
ในชั้นหลังๆ ผู้คัดลอกจะให้เข้าใจง่าย เคยคิดคำนวณบอกทอนศักราช
ซึ่งผิดกันกับอย่างที่ใช้อยู่ในเวตานั้นเปลี่ยนให้เป็นอย่างเดียวกัน จับผิด
ได้ ทบหนักศักราชควรบันทึก ลงศักราชและศักราชเป็นคัมมอยู่หลายแห่ง ยัง
เมื่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททองตบศักราชเอาเป็นกันเป็นสมัยพุทธศักราช ก็ทำ
ให้ศักราชเกิดขึ้นไป ๒ ปี ศักราชที่ใช้ในบานแผนกกฎหมายทั้ง ๔ อย่าง
ตอบได้ดังนี้ คือ (๑) พระพุทธศักราชในกฎหมาย ต้องใช้เกณฑ์เลข
๑๖๘๒ ตบเป็นจุลศักราช (๒) มหาศักราชในกฎหมายต้องใช้เกณฑ์
๕๕๘ ตบเป็นจุลศักราช (๓) ศักราชกฎหมาย (ปรากฏในบานแผนก
แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง และสมเด็จพระเจ้าบรมโกษา
ชาวเจ้าได้ต้องตอบคณ้อยกว่ามหาศักราช ๓๐๐ ปี
ถ้วน) ตบด้วยเกณฑ์เลข ๒๕๘ เป็นจุลศักราช (๔) จุลศักราชเป็น

๒๕๕ ในเมืองพระมุก่อน นำจะพึงเอาเข้ามาใช้ในราชการเมื่อ
ในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ตงแต่เกยวของกับเมือง
หงสาวดี

บานแผนกในกฎหมายใช้พุทธศักราชและมหาศักราชลงมาจนแผ่นดิน
สมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่นั้นมาเป็นจุลศักราชเป็นพจน

กฎหมายกรุงกรุงเก่า

เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดี (อู่ทอง) ตงเป็นอธิบดีพระนครกรุงศรีอยุธยา
แล้ว กเป็นธรรมเนียมที่จะตงแบบแผนพระราชประเพณีและพระ
ราชกำหนดกฎหมายสำหรับพระนคร กฎหมายตงตงครั้งสมเด็จพระรามา
ธิบดีที่ ๑ จะมีอะไรบ้าง ไร่ไม่ได้หัดอยู่เอง แต่ตรวจจดตามบานแผนก
ในกฎหมาย ๒ เล่ม ได้ความว่ากฎหมายเหล่านี้ได้มาแต่ในแผ่นดิน
สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ คือ

ลักษณะพยาน ตงเมื่อปีชวดโทศก พ.ศ. ๑๘๘๔ (จุลศักราช ๗๑๒)

ลักษณะอาญาหลวง กำหนดโทษ ๑๐ สถาน ตงเมื่อปีเถาะตรีศก
พ.ศ. ๑๘๘๕ (จุลศักราช ๗๑๓)

ลักษณะรับฟ้อง ตงเมื่อปีมะแมดับศก พ.ศ. ๑๘๘๘
(จุลศักราช ๗๑๗)

ลักษณะลักพา ตงเมื่อปีมะแมดับศก พ.ศ. ๑๘๘๘ (จุ
ลศักราช ๗๑๗)

ลักษณะอาญาราชฎา ตงเมื่อปีระกานพศก พ.ศ. ๑๘๙๑ (จุ
ลศักราช ๗๑๘)

ลักษณะโจร ดังเมื่อบกนเอกศก พ.ศ. ๑๙๐๓ (จุดศักราช ๗๒๓)

ลักษณะเบ็ดเตล็ดจริง วาดด้วยทนต์ ดังเมื่อบกนเอกศก พ.ศ. ๑๙๐๓

(จุดศักราช ๗๒๓)

ลักษณะผัวเมีย ดังเมื่อบกนเอกศก พ.ศ. ๑๙๐๔ (จุดศักราช ๗๒๓)

ลักษณะผัวเมียอีกตอน ๑ ดังเมื่อบกนเอกศก พ.ศ. ๑๙๐๕ (จุด

ศักราช ๗๒๓)

ลักษณะโจร ว่าด้วยต้มโจร ดังเมื่อบกนผัวเมียเอกศก พ.ศ. ๑๙๑๐

(จุดศักราช ๗๒๔)

กฎหมายรัชกาลอื่น ๆ ครองกรุงเก่า ที่มบ้านแผนกและศักราช
บอกไว้ บปรากฏอยู่ในกฎหมาย ๒ เล่ม ดังนี้

แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒

กฎหมายลักษณะอาญาศก (อยู่ในลักษณะรบศก) ดังเมื่อบกน
จุดศักราช ๗๙๖ (ตั้งด้วยว่าจะเป็นรัชกาล จุดศักราช ๗๕๖ ในแผ่นดิน
สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ด้วยกล่าวดังศักดินามิในกฎหมายนั้น)

แผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

ทำเนียบศักดินาข้าราชการ ฝ่ายทหารพลเรือน ดังเมื่อบกน

พุทธศักราช ๑๙๙๘ (จุดศักราช ๙๑๖)

ทำเนียบศักดินาหัวเมือง ดังเมื่อบกนเอกศก พุทธศักราช ๑๙๙๘

(จุดศักราช ๙๑๖)

ลักษณะรบ (อยู่ในลักษณะรบศก) ดังเมื่อบกน มหาศักราช

๑๓๗๓ จุดศักราช ๙๑๙

เพิ่มเติมลักษณะอาญาหลวง ไม่ปรากฏวัน

กฎหมายเทียบबाटตั้งเมื่อปีระกา จุฬศักราช ๙๒๐

แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

เพิ่มเติมลักษณะรับฟ้อง เมื่อปีระกา พุทธศักราช ๑๙๕๖ (จุฬศักราช ๙๗๔)

แผ่นดินสมเด็จพระไชยราชาธิราช

ลักษณะพิศุจน์ ตั้งเมื่อปีมะแม จุฬศักราช ๙๙๗ (ที่พระเทียรราชาเถียงเพียน เห็นจะเป็นเวลาดำรงนิยามกนด้วยเรื่องพิศุจน์ เที่ยงเพียนอยู่ในวิธิพิศุจน์อย่าง ๑)

แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

เพิ่มเติมลักษณะอาญาหลวง เมื่อปีระกา พุทธศักราช ๒๐๙๓ (จุฬศักราช ๙๑๒)

สมเด็จพระเอกาทศรถ

(ตั้งในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวร)

พระราชกฤษฎีกาบำเหน็จศึก (อยู่ในลักษณะขบดศึก) ตั้งเมื่อปีมะโรง จุฬศักราช ๙๕๕

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม

พระธรรมนุญกระทรงดำด ตั้งเมื่อปีชวด ศักราชกฎหมาย ๓๒๔๔ (จุฬศักราช ๙๙๖)

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

พิภพเกษณอายุ ^{๒๕๕} ตั้งเมื่อบรรกา จดศักราช ๙๙๕

ลักษณะอุทธรณ ^{๒๕๕} ตั้งเมื่อบกุน มหาศักราช ๑๕๕๕ (จุ
ศักราช ๙๙๗)

พระบรมมณูตรากระทรง ^{๒๕๕} ตั้งเมื่อบกุนตั้งปศก มหาศักราช
๑๕๕๕ (จุศักราช ๙๙๗)

ลักษณะทาส ^{๒๕๕} ตั้งเมื่อบกุนพศก มหาศักราช ๑๕๕๗ (จุ
ศักราช ๙๙๙)

เพิ่มเติมลักษณะทาส ^{๒๕๕} เมื่อบกุนเบญจศก ศักราชกฎหมาย ๑๒๖๓
(จุศักราช ๓๐๐๕ ควรเป็นปีมะแม)

ในพระราชกำหนดเก่าบท ๓ ปีมะแมเบญจศก จุศักราช ๓๐๐๕
เพิ่มในลักษณะอาชญาหลวง ห้ามไม่ให้ยักตักด่าให้ชาวต่างประเทศ
เมื่อบกุนพศก ศักราชกฎหมาย ๑๒๖๗ (จุศักราช ๓๐๐๙)

ลักษณะกุน ^{๒๕๕} ตั้งเมื่อบรรดอดัมฤทธิศก ศักราชกฎหมาย ๑๒๖๗
(จุศักราช ๓๐๓๐)

พระราชกำหนดเก่าบท ๓ ปีฉลูเอกศก จุศักราช ๓๐๓๑ กฎหมาย
๓๖ ข้อ บท ๓ ปีชวดโทศก จุศักราช ๓๐๓๒

แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

เพิ่มเติมลักษณะรับฟ้อง ^{๒๕๕} เมื่อบกุนตรีศก มหาศักราช ๑๕๙๓
(จุศักราช ๓๐๓๓)

ในกฎหมาย ๓๖ ข้อ ๑๒ บท วรรคมีมะโรงจตุศักราช ๓๐๒๖ จน
มีเถาะ จตุศักราช ๓๐๔๙

พระราชกำหนดเกล้า ๔ บท วรรคมีจอ จตุศักราช ๓๐๓๒ จน
มีเถาะ จตุศักราช ๓๐๓๔

แผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา

มุลคคจวาท ว่าด้วยคดีดินบนหมู ตั้งเมอบชวด จตุศักราช ๓๐๕๒

ในกฎหมาย ๓๖ ข้อบท ๑ มีออก จตุศักราช ๓๐๕๔

ลักษณะตุลาการ ตั้งเมอบชวด จตุศักราช ๓๐๕๘

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ

ในกฎหมาย ๓๖ ข้อ ๑๘ บท วรรคมีฉลุ จตุศักราช ๓๐๗๑ จน
มีมะแม จตุศักราช ๓๐๘๙

เพิ่มเติมลักษณะตุลาการ เมอบออก จตุศักราช ๓๐๙๐

เพิ่มเติมมุลคคจวาท ว่าด้วยบนตมรต์ ตั้งเมอบกน จตุ
ศักราช ๓๐๙๓

พระราชกำหนดเกล้า ๒๕ บท วรรคมีกน จตุศักราช ๓๐๖๙ จน
มีกน จตุศักราช ๓๑๙๓

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ

เพิ่มเติมมุลคคจวาท ว่าด้วยจำหน่ายเลข เมอบกน จตุศักราช ๓๑๙๕

ลักษณะจวาท ตั้งเมอบมะเถิงเอกคัก ศักราชกฎหมาย ๓๓๖๙

(จตุศักราช ๓๓๓๓)

เพิ่มเติมลักษณะท่าส เมื่อขึ้นต้นปัดศก ศักราชกฎหมาย (เข้า
ใจว่า ๑๓๗๕ จุดศักราช ๑๑๓๗)

ในกฎหมาย ๓๖ ข้อ ๕ บท วรรคป็นฎ จุดศักราช ๑๐๘๕ จน
ป็นจอ จุดศักราช ๑๑๓๖

พระราชกำหนดเก่า ๒๖ บท วรรคป็นฎ จุดศักราช ๑๑๓๘ จน
ป็นชาต จุดศักราช ๑๑๒๐

ถ้าบรรณกฎหมายกรุงเก่าที่กล่าวมานั้น ตามที่ตรวจดูเท่าที่รู้ได้
ในกฎหมาย ๒ เด่ม ยังมีบางแผนกบางแห่งที่ศักราชและปีปัดศก ไม่
แน่ใจว่าจะเป็นในแผ่นดินไหน จึงไม่ได้เอามาตั้งได้ ผู้อ่านถ้าบรรณนี้ควร
สังเกตแต่ข้อความ ว่ากฎหมายกรุงเก่าที่ยังปรากฏอยู่ทุกวันนี้ ได้ตั้ง
ในแผ่นดินใด ๆ บ้าง แต่จะเข้าใจไปว่า แผ่นดินนั้น ๆ จะได้ตั้งแต่
กฎหมายซึ่งกล่าวในตำราบรรณเท่านั้นก็ดี หรือกฎหมายลักษณะใดที่
กล่าวไว้ในตำราบรรณ ว่าตั้งในแผ่นดินจะพึงมีแต่แผ่นดินนั้นก็ดี นั้นไม่ได้
เพราะกฎหมายที่เราได้เห็นพิมพ์ไว้ในกฎหมาย ๒ เด่ม เป็นของที่ได้คัด
ทอนแก้ไข เรียบรวมโดยนามว่า “ชำระ” มาหลายครั้งหลายคราว

วิธีจัดหมวดกฎหมายกรุงเก่า

ลักษณะจัดหมวดประมวลกฎหมายกรุงเก่า อย่างเห็นใน
กฎหมายฉบับพิมพ์ ๒ เด่ม พิจารณาที่คัมภีร์กฎหมายและเนื้อความ
ที่ปรากฏในหมวดพระบรมราชโองการทำให้เข้าใจว่า แต่เดิมประมวล
กฎหมายไทยเห็นจะจัดเป็นหมวดหมู่อย่างหนึ่ง แต่จะเป็นอย่างไรไม่ได้

หัด อยู่มาในกาลครั้ง ๑ น่าจะเป็นในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชา
 ราช เมื่อกองศรัทธาของกับทรงหงส์ดำอยู่ ได้กฎหมายมน
 ธรรมศาสตร์ ซึ่งแปลเป็นภาษารามัญเข้ามาในเมืองไทย และมีผู้มา
 แปลมนธรรมศาสตร์จากภาษารามัญออกเป็นภาษาไทย แต่จะแปลเมื่อ
 ไต ขอนตาจะคาดตามเรื่องในพระราชพงศาวดารก็น่าคิดว่า คงจะ
 แปลในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาราชชนนเอง หรือมีพระ
 ก็นในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศราช เพราะในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรติด
 การทัพศึกเห็นจะไม่มเวลาดาแปล

ที่เรียกว่าธรรมศาสตร์ของพระมโนดาร์ หรือ มนุน เป็นต้นเค้า
 ของกฎหมายในสมัยประเทศ เป็นหนังสือคัมภีร์ใหญ่โตมาก ข้าพเจ้า
 ได้ค้นเรื่องราวเก่ามาจากรามัญประเทศว่า เดิมมอญได้นำเป็นภาษา
 ตั้งศกฤต มีพระภิกษุรูป ๑ มาแปลออกเป็นภาษามคธที่เมืองรามัญ
 (แต่จึงมีผู้แปลออกเป็นภาษารามัญอีก ๑) ข้าพเจ้าได้ให้สืบหาหนังสือ
 พระธรรมศาสตร์รามัญฟังได้มาไม่ช้านัก เป็นหนังสือน้อยกว่าพระ
 ธรรมศาสตร์อินเดียเป็นอันมาก มีภาษามคธแต่มาดิกากฎหมายนอก
 นั้นเป็นภาษารามัญ ได้ว่าพระเทวโลกแต่ยังเป็นหลวงโลกที่ป (๑)
 ซึ่งเป็นผู้ภาษารามัญแปลออกดู ได้ความตามมาดิกามูลคณัตของ
 รามัญ ตรงกับพระธรรมศาสตร์มณฑลประเทศ และตำนานทกถาว
 ในพระธรรมศาสตร์รามัญ ถึงเรื่องพระเจ้ามหาสัมมคธาฯ ตรงกับใน

พระธรรมคำสอนของไทย แต่นอกจากนั้นไปคนละทางหมด ข้าพเจ้าเข้าใจว่า พระธรรมคำสอนที่ขมประเทศซึ่งเป็นภาษาดังกล่าว เป็นหนังสือในศาสนาพราหมณ์ และเป็นหนังสือคัมภีร์ใหญ่ เมื่อพระเอามาแปลที่เมืองรามัญ จะเลือกแปลแต่บางแห่ง และแปลลงเนื้อความที่แปลนั้นให้เป็นหนังสือฝ่ายพระพุทธศาสนาด้วย ไทยเราได้พระธรรมคำสอนมาจากมอญดังปรากฏอยู่ในคถาคำหมัดการข้างต้น เห็นจะได้มาเมื่อกฎหมายไทยเราเป็นแบบแผน และจัดเป็นหมวดหมู่อย่างอันแจ่มชัดเอาเขามาติกาพระธรรมคำสอนเมื่อทบทองจึงเขาไม่ได้บันทึก ขอนจะให้เห็นได้นัยในกฎหมาย แม้ตั้งแต่มาติกามุขคดี ๆ รามัญว่ามี ๑๘ เท้าธรรมคำสอนที่ขมประเทศ แต่เมื่อคิดในพระธรรมคำสอนไทยขยายออกไปเป็น ๒๘ เห็นผิดกันมากอยู่ดังนี้ จึงเข้าใจว่า เมื่อจะจัดกฎหมายไทยให้เป็นหมวดตามพระธรรมคำสอน จะเอาเขาไม่ได้ดังนี้จึงทำอย่างขอไปที จะยกตัวอย่างมาไว้ให้ได้ ดังนี้

คถาธรรมศาสตร์รามัญ

ตฤถ อฏฐา ทูวิชา วุตตะ	มุตสาธปประเภทโต
มุตฏฐ ฐาสชา ตาชา	ติทิน นาทิกอเนกธา
อณ ฐน ธนนิชาน	อธกั ปริกณิก
อชมมชนนิกาค	ฐน ทตฺวา ปจฺจนา คณนท
ภติกถุส ปติโกโร	พหมชฺเชตฺถ สัมมุเช
ย วจน กเถตฺวาน	ปจฺจนา ปน กเถนติ ค

กัณฺธิกา บุน อิจฺฉติ	วิกัณฺธิกา วิจฺฉติ
ทวิปทา วา จตฺตปทา	ตฺตพเพ มนุสฺสจฺฉติกา
ปฐวีวิภคฺติวาจา	อณฺณํ โทสฺสโรหิตํ
ปรมาคํ ชวํ คจฺเณ	อิติปิวิธวิภคฺเต
วิภคฺติ รุณฺเหต	อภฺชวคฺตปรีภาโค
เอเต มตา อญฺจวารต	ชมฺมตฺตเถ ปกาธิตา
แปดเป็นมุตคต ๑๘ อย่าง	ตบกับพระธรรมศาสตร์มัธยม

ประเทศ ของอาจารย์แมกดันเดอ ได้คำแปลดังนี้

๑. อณฺณํ รุณฺ	หนี้สิน Non payment of debts.
๒. ตฺตนิชานํ	ของฝาก Deposit and pledge.
๓. อตฺถกํ	มิใช่ของตน Sale without ownership.
๔. ปรีกัณฺธิ	หุ้นส่วน Concerns among partners.
๕. อชฺหมชนวิภาคํ	แบ่งสินไหมเป็นกรรม Partiton of inheritance.
๖. รุณํ ทตฺวา ปจฺจนา คณฺเฑ	ให้คืนแก่เขา แล้วกลับคืน
	เขาได้ Resumption of gift.
๗. ภคฺติสฺส ปติโพโร	ไม่ให้เงินค่าจ้าง Non payment of wages.

- ๑๘ พหุขณณํ สัมมเว
 ยํ วณํ กเถตวาน } ไม่ทำตามสัญญา Non per-
 บจฺญา ปณ กเถตติ } formance of agreement
 ๑๙ กิณฺติวา ปณณิจฺจติ } ช้อแล้วคนเฒ่า Recission
 ๑๐ วิกิณฺติวา วาวิจฺจติ } Of sale and
 ๑๑ ทวิปทา วาจตุปฺปทา } ขายแล้วอยากได้คืน purchase.
 ๑๒ วิจฺจติวา วาวิจฺจติ } Dispute between owner
 ๑๓ ทวิปทา วาจตุปฺปทา } Dispute between owner
 ๑๔ สัพเพ มนัสสํกตติกา } of cattle and his servants.
 ๑๕ ปจฺจวิจฺจติวาจา } แบ่งที่ดินเรือกสวนไร่นา Dispute
 ๑๖ ปจฺจวิจฺจติวาจา } regarding boundaries
 ๑๗ อญฺญํ โทสฺสปโรหิตํ } ได้ความทําน Defamation.
 ๑๘ ปรมฺหาตํ } ข่าพันทําน Assault, robbery
 ๑๙ ปรมฺหาตํ } and violence.
 ๒๐ มรํ กจฺเจ } ถักทําน Theft and adultery.
 ๒๑ อธิคฺคิปปริสฺสวีกเต } ถักทํานผัวเมีย Duties of man
 ๒๒ อธิคฺคิปปริสฺสวีกเต } and wife.
 ๒๓ วิจฺจติวาจา } ถักทํานแบ่งดิน Partition of
 ๒๔ วิจฺจติวาจา } inheritance.

๓๖ อภยาคติปริภาโส ถักษณเด็นการพนัน Gambling
and betting.

คำอาพระธรรมศาสตร์ไทย

แต่คงมดแห่งศดาการ ๓๐ ประการ

อินทภาโส ชมนานญ โย ดักขิเนทโก
อณณมณญ์ ปฏิกาส ปฏิกานญจ เฑโก
อญญคาโห อญญกโ
อภยาคติดาตสญเจว เอเต มุตตา ปกิตติตา

มดคคคแห่งศดาการ ๓๐ ประการที่แปลไว้ในกฎหมาย

เทียบด้วยกฎหมายกรุงเก่า เป็นดังนี้
๓ อินทภาโส อินทภาษ ได้แก้ถักษณอินทภาษ
แต่ถักษณศดาการ
๒ ชมนานญ โย พระธรรมนญ ได้แก้พระ

ธรรมนญ
๓ ดักขิ พะยาน ได้แก้ถักษณ
พะยาน

๔ ดักขิเนทโก คัตพะยาน เอาไว้ใน
ถักษณรบัฟ้อง

๕ อณณมณญ์ ปฏิกาส แก่ต่างว่าต่าง เอาไว้ใน
ถักษณรบัฟ้อง

- ๖ ปฏิภาณเฉจ เหนโก คัดตำนวน เอาไว้ใน
ลักษณะรับฟ้อง
- ๗ อญฺญกาโห รับฟ้อง ได้แก้ลักษณะ
รับฟ้อง
- ๘ อญฺญกุโฏ ประจักษ์ เอาไว้ในลักษณะ
รับฟ้อง
- ๙ ทณฺโฑ พรหมทัณฑ์ เอาไว้ใน
กรรมคักคัก
- ๑๐ ใจทกเฉทโก คัดฟ้อง เอาไว้ในลักษณะ
รับฟ้อง

คาถาแสดงมูลคดีวิวาท ๒๕ ประการ

อินฺฉน รณฺโฆ รณฺโฆรหาร	อหฺมมทายชฺชวิภคฺตภาค
ปรสฺสํ ทานํ คณํ ปุณฺณ	ภคิกอกฺขปฺปญฺจารชฺชคฺตา
ภณฺณฉน เกยฺยวากียาวหาร	เชตฺตาทิอารามฉนทิจานํ
ทาสฺสํ ทาสํ ปหฺรณฺณํ ชฺชํ	ชามมปคฺคิสฺสํ วิปคฺติเมทา
สังคามโทธมฺปิ จ ราชทฺฏโฐ	ราชานํสํกทวิวิวาทปคฺโต
ปรมฺปสฺสโยหฺมํ จ อคฺคตอาณํ	อคฺคิตกาโร วิวิโร ปเรธ
ฐานวคฺติภุมมผลากเรน	ปคฺตาทิอาทาคมนนา สฺสเหว
เหตุํ ปญฺจุจฺจมฺมริการณํ จา	อคฺคชาปนาย จ รณฺปนิกฺขา
อาถพฺพนิกายํ จ ภณฺทเทยฺย	เต ตาวกาทคฺคณฉนภาค

ปัจจุตธรรมคัมภีร์ วิภาตมุตตา เอกนคัตถิวิจิราปิตุตา
ไปรากวณา วรรมมุตตเถติ

มุตตคัตถิวิจิรา ๒๘ ประการที่แปลไว้ในกฎหมาย เทียบ
ด้วยกฎหมายกรุงเก่าเป็นดังนี้

- ๑ อินทร์ หนึ่ง กุหนได้แก่ลักษณะ
- ๒ วัฒนโยธ ธรโจรหาร หนึ่ง พระราชทรัพย์ เอาไว้ใน
ลักษณะอาชญาหตุวง
- ๓ อรรมมทนายชววิภาตมุตตาคัมภีร์ มรดก ได้แก่ลักษณะมรดก
- ๔ ประดุสิต ทาน คหณ ปณเว ให้นั้น เอาไว้ในลักษณะ
เบ็ดเตล็ด
- ๕ ภคิกา จ้างวาน เอาไว้ในลักษณะ
เบ็ดเตล็ด
- ๖ อภุขปฏิจาจรตุดา เล่นพนัน เอาไว้ในลักษณะ
เบ็ดเตล็ด
- ๗ ภณทณจ เกษยาภิภย ชอขาย เอาไว้ในลักษณะ
เบ็ดเตล็ด
- ๘ ออหาร โจรกรรม ได้แก่ลักษณะโจร
- ๙ เขตตคัททิสาน ทินา เอาไว้ในลักษณะเบ็ดเตล็ด
- ๑๐ อารามวนาทิสาน ทิดวน เอาไว้ในลักษณะเบ็ดเตล็ด
- ๑๑ ทาถ์ ทาถ์ ทาถ์ ได้แก่ลักษณะทาถ์

- ๑๒ ปหรวญจ ขุ้ด้า ตบตีดำว้า ได้แก้ลักษณะวิวาท
- ๑๓ ชายมบุตติกตัส วิปคฺติเกทา ผัวเมียได้แก้ลักษณะผัวเมีย
- ๑๔ สังคามโทธ้า สังคราม ได้แก้ลักษณะอาชญา
คัก อยู่ในลักษณะขบถคัก
- ๑๕ ราชทญุโจ ขบถ ได้แก้ลักษณะขบถ อยู่ใน
ลักษณะขบถคัก
- ๑๖ ราชาน ละเมิดพระราชบัญญัติ ได้แก้
ลักษณะอาชญาหลวง
- ๑๗ ตักทาทิวิวาทปคฺโต ขากรชนอนตลาด เอาไว้ใน
ลักษณะอาชญาหลวง
- ๑๘ ปรมบสโยห ช่มเหล่งท่าน ได้แก้ลักษณะอาช
ญาราชฏร
- ๑๙ อติยกาโร ที่กระหนาบคามเกยว เอาไว้ใน
ลักษณะเบ็ดเสร็จ
- ๒๐ ฐานาจิติกุมมพตากร บุกรุก เอาไว้ในลักษณะอาชญา
ราชฏร
- ๒๑ ปุคคณทิตาทาคมนนา สเหว ถักพา ได้แก้ลักษณะถักพา
- ๒๒ เหตุ ปฏิจจ อธิกรณ ถ่าเหตุ เอาไว้ในลักษณะเบ็ดเสร็จ
- ๒๓ อคฺชาปนาย เกษีย่นอายุ ได้แก้กรรมคักดี
- ๒๔ ชนูปนิกขา ผากทรวัย เอาไว้ในลักษณะ
เบ็ดเสร็จ

๒๕ อาถพพนิกา

กระทำกฤตยาคม เอาไว้ใน
ลักษณะเบ็ดเสร็จ

๒๖ ภาณพทุเทย

เข้า เอาไว้ในลักษณะเบ็ดเสร็จ

๒๗ ดาวกาฬิก

ยม เอาไว้ในลักษณะเบ็ดเสร็จ

๒๘ คณิกภาค

บันหมุชา ให้แก่มฤคคัตติวาท

๒๙ ปจจุทธรณค

อทธรณ ได้แก่อักษรอทธรณ

กฎหมายกรุงเก่าอยู่นอกมณฑลกัน มีพระธรรมศาสตร์พระรัตน
มาติกา ๑ กฎมณเฑียรบาล ๑

ที่หนังสือพระราชพงศาวดารว่า สมเด็จพระเอกาทศรถทรงตั้งพระ
ราชกำหนดกฎหมายพระอัยการ นำเข้าใจว่าจะจัดประมวลกฎหมาย
เข้ามาติดการรวมศาสตร์อย่างว่ามานเอง แต่เมื่อข้าพเจ้าไปกราบทูล
หารอดสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส มีรับ
สั่งว่า คาทาที่ปรากฏในกฎหมายไทย ตั้งแต่ค่านมัสการจนพระธรรม
ศาสตร์ ด้านอนภาษามครวิปถาศไม่เรียบร้อยคล้ายกับคาคาถาค่านมัสการ
ในหนังสือไตรภูมิพระร่วง เกือบจะสันนิษฐานว่าผู้แต่งเป็นคนเดียวกัน
ได้ ดังนี้

ทางภาษาในหนังสือเป็นหลักฐานสำหรับวินิจฉัยเวลาและประเภทที่แต่ง
หนังสืออยู่อย่าง ๑ ซึ่งจะไม่นำพาไม่ได้ เมื่อปรากฏว่ามีคาคาซึ่งแต่ง
ครั้งสุโขทัย (คือคาคานมัสการในหนังสือไตรภูมิพระร่วง) แห่ง ๑ และ
คาคาในพระธรรมศาสตร์กฎหมายไทยอีกแห่ง ๑ เป็นด้านอนเดียวกัน ถ้า

เชื่อว่าคาถาไตรภูมิพระร่วงแต่งครั้งสุโขทัย ก็เชื่อว่าคาถาพระธรรม
 ศาสตร์ไทยแต่งครั้งสมเด็จพระเอกาทศธรรมไม่ได้ด้วยเอง เพราะห่างกัน
 หลายร้อยปีนัก จะว่าได้พระธรรมศาสตร์ฉบับรามัญเข้ามาแต่ครั้ง
 สุโขทัย แต่งคาถาพระธรรมศาสตร์ไทยขึ้นคราวๆเดียวกัน จดกฎหมาย
 เขาเป็นหมวด หมู่ตามพระ ธรรม ศาสตร์ อย่างเก่ามาแล้วแต่ครั้งสุโขทัย
 ส่วนช่วงภาษาไทยในกฎหมาย ก็เห็นได้ว่าโดยมาก เป็นของแต่งใหม่
 เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เป็นข้อคิดของการที่จะตัดสินอยู่
 มีทางที่จะตั้งนิษฐานอีกอย่าง ๑ คือ คาถาคำนมัสการเรืองไตรภูมิพระ
 ร่วงนั้น ของเดิมภาษามคธจะไม่มี จะพ่วงมาดั่งชนใหม่ในครั้งกรุงเก่า
 ถ้าเช่นนั้นความตั้งนิษฐานที่ว่าพ่วงจดกฎหมายเข้าหมวด พระ ธรรมศาสตร์
 เมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศธรรมพอจะเป็นได้ การตอบกฎหมาย
 ทางที่หนึ่งด้วยพงศาวดารดังอธิบายมานั้น แดงโดยอัตโนมัตินั้นของข้าพเจ้า
 อาจจะมีผิดจะพลาดได้ ถ้าผิดพลาดไปข้าพเจ้าขออภัยแก่ท่านผู้อ่าน.

ประมวลคำอธิบายทางนิติศาสตร์

๑ คำอธิบายเรื่องประกาศรัชกาลที่ ๔

ประเพณีประกาศพระราชกฤษฎีกาแต่โบราณ เมื่อสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินดำรงตั้งให้ประกาศกิจการอันใด คือเช่นตั้งพระราชบัญญัติ เป็นต้น โดยปกติมักดำรงตั้งให้อาตักษณเป็นพนักงานเรียบเรียงข้อความที่จะประกาศลงเป็นหนังสือ บางทีดำรงตั้งให้ผอุนรบพระราชโองการมาส่งอาตักษณให้เรียบเรียงประกาศก็มี ผอุนส่งมักเป็นเจ้าหน้าทซึ่งจะต้องอำนวยการทประกาศ แต่ทมิใช่เป็นเจ้าหน้าท เป็นแต่ข้าเฝ้าคนใดคนหนึ่ง ดำรงตั้งใช้ตามสั่งตอกพระราชหฤทัยก็มี ลักษณะที่อาตักษณเรียบเรียงประกาศนั้นตงข้อความเป็นหลัก ๕ อย่าง คือ (๑) วันเดือนปีที่ตั้ง (๒) นามผู้ตั้ง ถ้าสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินดำรงตั้งเองก็อ้างแต่ว่ามีพระราชโองการ ถ้าผอุนมาส่งก็อ้างนามผอุนรบพระราชโองการ (๓) กล่าวถึงคดีอันเป็นมูลเหตุแห่งประกาศนั้น (๔) พระราชวินิจฉัย (๕) ข้อบัญญัติพระราชกฤษฎีกาให้ประกาศ เมื่ออาตักษณร่างเสร็จแล้วก็นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายทรงตรวจแก้ก่อนจึงประกาศ แต่ขอหน้าทใดกล่าวไว้ให้ปรากฏไม่ ลักษณะที่ประกาศนั้นแต่โบราณเป็นหน้าทกรมพระศรีสวัสดิ์ โดยเป็นผู้ถือบาญชีกระทรวงทบวงการทงปวง ทจะคิดสำเนาประกาศแจกจ่ายไปยังกรมต่าง ๆ ทุกกรม ส่วนหัวเมืองทงปวงนั้น

เมื่อมหาไถยภคยาโหมกรมหา อันเป็นเจ้ากระทรวงบังคับบัญชาหัว
เมืองได้รับประกาศจากกรมพระตำรวจ กัดดัดสำเนาตั้งไปยังหัวเมือง
อันชนอยู่ในกรมนั้น ๆ อีกชั้น ๑ ลักษณะการที่จะประกาศให้ราษฎรทราบ
พระราชกฤษฎีกาขึ้น ประเพณีเดิมในกรุงเทพ ฯ กรมเมืองให้นายอำเภอ
เป็นเจ้าพนักงานไปเที่ยวอ่านประกาศตามตำบลที่ประชุมชน ส่วนหัวเมือง
ทางปวงเจ้าเมืองกรมการให้ท่านเป็นพนักงานอ่านประกาศ เมื่อพนักงาน
จะอ่านประกาศที่ตำบลไหน ให้ตั้งของเป็นสัญญาณ เรียกราษฎรมาประ
ชุมกันแล้วอ่านประกาศให้ฟัง ณ ที่นั้น วิธีประกาศเช่นว่ามานี้จึงเรียก
กันเป็นคำมัญว่า “ตั้งของร้องข่าว” ส่วนต้นฉบับประกาศพระราชกฤษฎ
ีกาทางปวงนั้นอาศัยลักษณะรักษาไว้ใน หอหลวงฉบับ ๑ คัดตั้งไปรักษาไว้
ที่ศาลาถนอมอันเป็นที่ประชุมเสนาบดีฉบับ ๑ และตั้งไปรักษาไว้ที่ศาล
หลวงอันเป็นที่ประชุมผู้พากษาดวยอีกฉบับ ๑ ประเพณีเดิมมีลักษณะ
ดังว่านี้

หนังสือประกาศขึ้นเดิม ต้นร่างและสำเนาปักเขียนในสมุดคำด้วย
เส้นดินสอขาว ส่วนตัวประกาศที่ตั้งไป ณ ที่ต่าง ๆ มักเขียนลงม้วนกระ
ดาษร้อยด้วยดินสอดำ เพราะวิธีดพิมพ์หนังสือไทยยังไม่เกิดขึ้นในชน
นั้น มาจนในรัชกาลที่ ๓ พวกมิชชันนารีอเมริกันตั้งโรงพิมพ์หนังสือไทย
ขึ้น ความปรากฏว่า เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๘๒ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ พระองค์
เสด็จเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้โรงพิมพ์พวกอเมริกันพิมพ์ หมายประกาศ
ห้ามมิให้คนสูบฝิ่นและค้าขายฝิ่นเป็นหนังสือ ๘๐๐๐ ฉบับ นับเป็นครั้งแรก

แรกที่ได้พิมพ์หมายประกาศ แต่พิมพ์ครั้งนั้นแล้วมิได้ปรากฏว่าพิมพ์
ประกาศเรื่องอื่นต่อมามีอีก ถึงรัชกาลที่ ๔ ในชั้นแรกประกาศต่าง ๆ ก็ยัง
ใช้เขียนแจกตามแบบเดิม ปรากฏแต่ว่าทรงแก้ไขวิธีแจกประกาศซึ่งแต่
เดิมกรมพระสวัสดิวัดนุชนางานเขียน ประกาศแจกจ่ายไปตามกระทรวง
ทบวงการต่าง ๆ นั้น โปรดฯ ให้กรมต่าง ๆ ไปคัดสำเนาหมายประกาศ
เอง ณ หอหลวง ยังคงส่งสำเนาประกาศไปแต่ที่มหาดไทย กลาโหม
และกรมท่า สำหรับจะได้มีที่อุ้งตรวงประกาศออกไปตามหัวเมือง การ
ที่แก้ไขชนกพอเห็นเหตุได้ คงเป็นเพราะการเขียนประกาศแจกจ่ายมา
แต่ก่อนเป็นการมากมายเหลือกำลังพนักงานกรมพระสวัสดิวัดนุชนางาน
ไม่ทั่วถึงทกกระทรวงทบวงการได้จริงดังที่กล่าวในลักษณะประกาศ จึง
ได้โปรดฯ ให้กรมอื่น ๆ ไปคัดประกาศเอาเองณหอหลวง ต่อมาในรัช
กาลที่ ๕ นั้น . โปรดฯ ให้สร้างโรงพิมพ์หลวงขึ้นที่ในพระบรมมหาราช
วัง ชื่อนานนามว่าโรงอักษรพิมพ์กร (อยู่ตรงพระที่นั่งภาณุมาศจำรูญ
บัดนี้) เริ่มพิมพ์หมายประกาศเมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๐๓ ในชั้นต้นโปรด
เกล้าฯ ให้ทำเป็นหนังสือพิมพ์ข่าวออกโดยระยะเวลา ชื่อนานนามว่าหนังสือ
ราชการกิจจานเบกษา บอกข่าวในราชสำนักและเก็บความจากประกาศ
ต่าง ๆ ซึ่งได้ออกในระยะนั้นบอกไว้ให้ทราบเพียงเนื้อความ หนังสือราชการ
กิจจานเบกษาซึ่งออกในรัชการที่ ๕ ครวงนั้น . พิศวาทเหตุเรื่องทพมพเป็น
พระราชณิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยมาก เห็นจะ
ไม่มีผู้อ่านถาวรเป็นแน่แท้ ครั้นต่อมาทรงสดพระราชมติ

ประกาศในชนบทยังมีได้มีการพิมพ์ เริ่มแต่ปี พ.ศ. ๒๓๙๕ อันเป็น
 ปีแรกพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรป
 มาเป็นต้นมา กรรมการจึงเห็นว่าสมควรจะพิมพ์ประกาศรัชกาลที่ ๔
 ซึ่งมีฉบับอยู่ในหอพระสมุดฯ ให้เป็นสาธารณประโยชน์ได้

แต่ประกาศรัชกาลที่ ๔ ซึ่งมีฉบับอยู่ในหอพระสมุดฯ เป็นประ
 กาศพระราชนิพนธ์ เป็นประกาศพระราชบัญญัติกม ความที่ประกาศ
 ยังคงใช้เป็นกฎหมายและประเพณีอยู่กม ยกเลิกเสียแล้วกม การที่หอ
 พระสมุดฯ พิมพ์ ประสงค์จะพิมพ์ประกาศรัชกาลที่ ๔ บรรดาไม่เลือก
 อย่างใด ๆ ความมุ่งหมายมีแต่จะให้ประโยชน์ในทางศึกษา
 โบราณคดีและวรรณคดีเป็นประมาณ จึงขอบอกให้ท่านผู้อ่านทราบว่
 บรรดาประกาศในฉบับซึ่งหอพระสมุดฯ พิมพ์ มีใช้สำหรับจะเอาไปยก
 อ้างใช้ในทางวรรณคดีใด ๆ เพราะความในประกาศเรื่องใดจะยังคง
 ใช้อยู่หรือจะยกเลิกเสียแล้ว ขอนกรรมการหอพระสมุดฯ มิได้เอาเป็น
 ธุระต่อสวน ประสงค์จะให้ท่านแต่เป็นอย่างเป็นจดหมายเหตุเก่าเท่านั้น

๒ คำอธิบายเรื่องกฎหมายกษัตริย์บาลเชมร

กฎหมายกษัตริย์บาลเชมร ดูไม่เก่าเหมือนกฎหมายกษัตริย์ไทย เห็น
 จะเป็นเพราะชำระเรียบเรียงกันหลายคราว ด้วยทรงพิมพ์ซ้ำแต่ก่อนมา
 เกิดจางด้อย ๆ สำหรับคำวาทมีมากแตกต่างกัน ชานเช่น บ้านเมือง
 เป็นปกติคราว ๆ ก็ต้องรวบรวมกฎหมายกันใหม่ครั้ง ๆ กฎหมายกษัตริย์

บาดกรงกัมพูชา ปรากฏในบานแพนกว่า พังรวบรวมในครั้งสมเด็จพระนโรดม เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๗ ตรงกับในรัชกาลที่ ๕ กรุงรัตนโกสินทร์เอง พิจารณาเห็นความเป็นกฎหมายตั้งใหม่กับเขา กฎหมายเดิมมารวบรวมกันบ้าง มีเรื่องเล่ากันว่า เมื่อองค์สมเด็จพระนโรดมจะตั้งกฎหมายเทียบบาต ได้ให้เรวัตฝรั่งเชื้อ ทำนองเรวัตคนนั้นจะไม่ชำนาญภาษาเขมรคงไม่ตรวจตราถนัด จึงให้อนุศักดิ์ ครองกฎหมายนั้นแล้ว มีคดีขึ้นโดยหนังสือในวังเมืองพนมเปญ องค์สมเด็จพระนโรดมจะตั้งอาญาตามกฎหมายเทียบบาต เรวัตฝรั่งเชื้อ แย้งว่าอาญาแรงนักเกินกว่าความผิด องค์สมเด็จพระนโรดมได้ว่า กฎหมายนั้นเมื่อจะตั้งฝรั่งเชื้อได้เห็นขอขมยอให้ตั้งแล้ว โยะจะมาห้ามไม่ให้บังคับคดีตามกฎหมาย เกิดทุ่มเถียงกัน แต่ถึงปลายจะยุติอย่างไรหาทราบต่อไป

๓ คำอธิบายเรื่องกฎหมายกรุงกัมพูชา

อันกฎหมายกรุงกัมพูชามีลักษณะและประเพณีคล้ายคลึงกับกฎหมายของไทยเราโดยมาก ที่หลักเดิมเหมือนกันทีเดียวก็มี เช่นลักษณะโจรกับลักษณะรับฟ้องความโจรกรรม คดีอาและข้อความตอนต้นถ้วน แต่คิดมาจากคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ได้ฉบับไปจากไทย แต่ส่วนฉบับกฎหมายนั้นได้แก้ไขกันต่อมา ตามภูมิประเทศและกาละสมัยในกรุงกัมพูชา ถึงดังนี้สรุปย่อไม่ไกลกับของไทย

กฎหมายกรุงเทพมหานครที่ปรากฏอยู่ทุกวันนี้ ได้รวบรวมในครั้ง
สมเด็จพระนโรดมทรงราชย์โดยมาก

๔ คำอธิบายเรื่องตั้งทำเนียบศักดินา

การตั้งทำเนียบศักดินา ที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ทรงจัด
ขึ้นอย่าง ๑ นั้น ได้ความในกฎหมายว่า ตั้งเมื่อจุลศักราช ๙๑๖
พ.ศ. ๑๙๙๗ คือ ตั้งกำหนดว่าผู้มียศชั้นใด ควรม้่านาเท่าใด ดังเช่น
เจ้าพระยา หรือ พระยาชั้นสูง ม้่านาได้คนละ ๓๐๐๐ ไร่บ้าง ๕๐๐ ไร่บ้าง
๓๐๐ ไร่บ้าง ขุนนางชั้นย่อยตั้งแต่ ๕๐๐ ไร่ขึ้นไป ถิ่นพดเมืองม้่านาได้
คนละ ๒๕ ไร่ แปลว่าในเวลาที่ตั้งกำหนดศักดินาขึ้นนั้น คนท้าวราชการ
ไม่ได้รับเบี้ยหวัดเงินเดือน เวदानทคน คือ ทนายเป็นต้นม้่านาตามราคา
ยิ่งกว่าอย่างอื่น ผู้ที่แสวงหาทรัพย์สินม้่านาตามสมควรแก่ฐานะเป็นสำคัญ
เพื่อจะไม่ให้แย่งที่ดินกันจนประการ ๑ เพื่อให้คนมีที่ดินมากได้น้อย
ตามกำลังแะยศศักดิ์ประการ ๑ จึงได้ตั้งพระราชบัญญัติกำหนดศักดินา
คือว่าถ้าผู้มียศถึงเท่านั้น รัฐบาลอนุญาตให้ม้่านาได้เท่านั้นเป็นอย่าง
มากจะมีเกินอนุญาตไม่ได้ นี่เป็นมูลเหตุของศักดินา แต่เมื่อใดตั้ง
ศักดินาขึ้นแล้ว ศักดินาเลยเป็นเครื่องกำหนดสำหรับใช้ในการอื่นต่อไป
อีกหลายอย่าง เช่นเป็นหลักในการปรับไหม เป็นหลักอำนาจในการ
บางอย่างเช่น แต่งทนายว่าความเป็นต้น ไม่ใช่แต่เพียงจะม้่านาได้ก็ไว้

อย่างเดียวกัน ประเพณีศักดินายังมีอยู่จนทุกวันนี้ แต่อำนาจแต่
ประโยชน์ทางปวงที่ได้จากศักดินา ได้เล็กลงแล้วแต่ในแผ่นดินพระ
บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๕ คำอธิบายตั้งด้วยอากรขนอนตลาด

หนังสือพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ๑ ว่า สมเด็จพระเอกาทศ
ราชโปรดให้ตั้ง “ด้วยตั้งพัฒนากรขนอนตลาด” ว่าเพียงเท่า
นยากที่จะเข้าใจได้ว่าจัดการที่วุ่นวายอย่างไรบ้าง แต่เชื่อได้ว่าไม่ใช่
ตั้งภาษีอากรขนครวณเหมือนกัน ภาษีอากรกับบรรูปบาท เหมือนกับ
กฎหมายกับประสมชน มีบรรูปบาทเมื่อใดภาษีก็นำมาแต่เมื่อนั้น
ผิดกันต่างกันแต่วิธีเก็บภาษี ภาษีอากรที่เรียกรวมในชื่อ “ด้วยตั้ง
พัฒนากรขนอนตลาด” นี้ ข้าพเจ้าเข้าใจว่า จำแนกเป็น ๓ อย่าง คือ
ด้วยอย่าง ๑ อากรขนอนอย่าง ๑ อากรตลาดอย่าง ๑ วิธีเก็บกำหนด
ความว่า ๓ อย่างนี้ ได้ความตามหนังสือของมองดีเออร์ เลอเดแบร์ ประ
กอบกับที่เข้าใจความตามทักดำไว้ในกฎหมายเป็นดังนี้

ด้วยนั้น ตามความที่เข้าใจกันทุกวันนี้หมายความว่า ยอมให้
ไพร่พลตั้งตั้งของได้แทนแรงที่ต้องมาเข้าเวรรับราชการ เป็นต้นว่าไพร่
พลพวกใดตั้งภูมิดำเนาอยู่ในที่ร่มป่าไม้ ยอมให้ไพร่พลพวกนั้นตัดไม้
ต้องการใช้ในราชการส่งมาโดยกำหนด คนละเท่ากันๆ ไม่นับเรียกว่า

ไม่ด้วย เมื่อผู้ใดได้สิ่งด้วยแล้วก็ไม่ควรรับราชการประจำในที่นั้น รัฐ-
 บาลเอาของด้วยมาใช้ในราชการ ดังเช่นไม้ไผ่เอามาใช้ในการปลูกสร้าง
 สถานที่ต่าง ๆ เป็นต้น ลักษณะของการด้วยเป็นดังว่ามานี้ มาแต่
 ประเพณีโบราณซึ่งเป็นข้อกำหนดให้เมืองชน หรือให้หมู่บ้านชน
 ต้องจัดสิ่งของที่ซึ่งมีในเมืองและบ้านนั้น ๆ ส่งแก่ผู้ซึ่งมีอำนาจใหญ่
 เป็นพยานในการที่เป็นข้าขอบขัณฑสีมา ยกตัวอย่างดังเรื่องในพงศาว-
 ดารเหนือทพรวังเมืองตะไคว ต้องเป็นด้วยส่งนาทะเลบศรีไปถวายพระ-
 เจ้ากรุงขอมทุกปี ไม่ใช่เพราะเมืองขอมกั้นดารนา หรือมีความ
 จำเป็นโดยแท้จริงอันใดที่จะต้องได้นาทะเลบศรีไปใช้ในเมืองขอม การ
 ทบงคับให้เมืองตะไควส่งนาทะเลบศรี ก็เพื่อจะให้ชาวตะไควรู้สึกทอ-
 ดยเสมอว่าตนเป็นข้าของพระเจ้าแผ่นดินขอมเท่านั้นเอง ประเพณีอันนี้
 แม้อย่างต่ำแต่เมืองที่ต้องส่งต้นไม้เงินทองถวายแทนของด้วย ทนที่จะ
 ใช้ทำต้นไม้เงินทองนั้น ยังใช้เก็บเจดียงจากราชฏร เพื่อให้ความรู้สึก
 อยู่แก่ราชฏรทอตนว่า เป็นข้าขอบขัณฑสีมาตามธรรมเนียมเดิม ยัง
 ใช้เป็นประเพณี ในหัวเมืองมลายูมาจนเลิกประเพณีถวายต้นไม้เงินทอง
 ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วิถีเก็บด้วยจาก
 ราชฏร เห็นว่าเอามาจากประเพณีโบราณนั่นเอง เปลี่ยนเป็นการเฉพาะ
 ตัวไพร่พลในชาติเดียวกัน และกำหนดให้ส่งแต่ของที่ซึ่งเป็นประโยชน์
 แก่ราชการ ยกหน้าที่ ๆ จะรับราชการประจำให้เป็นการตอบแทน ซึ่ง
 ต้องเป็นความยินดีพอใจของพวกไพร่พลที่อยู่ไกลอยู่เป็นธรรมดา วิถี

เก็บด้วยจากไพร่พล ถ้าตั้งขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ จึง
ตั้งถาวรในหนังสือพระราชพงศาวดาร ข้าพเจ้าเข้าใจว่า เกิดแต่จะ
บำรุงการทำนาหากิน ด้วยไพร่พลต้องทำศึกสงครามบอบช้ำมาช้านาน
และเข้าใจว่าอุทัยยอมให้ส่งส่วยนี้เอง ในรัชกาลก่อนภายหลังมาขยาย
ต่อออกไปจนให้ส่งเงินแทนบรรณาการได้ จึงเกิดมีประเพณีเสียเงินค่า
บรรณาการสืบมา ของด้วยที่เรียกในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ ทราบ
ไม่ได้ว่าอะไรบ้าง มาทราบได้ในชั้นหลัง ซึ่งข้าพเจ้าจะเอาไว้อธิบาย
ในรัชกาลต่อไป.

ที่เรียกว่าอากรขนอนนั้น ตามเนื้อความเท่าที่จะทราบได้เป็นภาษ
เก็บในจังหวัดราชธานี คือตั้งด่านขนตามทางนาทางบกทมหาชนไปมา
ค้าขายต้องผ่าน ครึ่งกรุงเก่าเรียกด่านภาษว่า ขนอน จะเป็นเรือก็ตาม
เกวียนก็ตาม เมื่อพาดันค้าผ่านขนอน เก็บดินค่านเป็นภาคหลวงโดย
อัตรา ๓๐ ชัก ๑ ซึ่งเราเรียกกันทุกวันนี้ว่าภาษภายใน หรือภาษผ่านด่าน
มาจากอากรขนอนเอง ถ้าเชอตามหนังสือพระราชพงศาวดารว่า ก็ตั้ง
ขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถเป็นปฐมเหมือนกัน

อากรตลาดนั้น เข้าใจว่าอย่างเดียวกับที่เรียกว่า เก็บจังกอบ
เก็บแต่ในจังหวัดราชธานีเหมือนกัน คือทไ้ตราษฎรประชุมกันตตลาด
ค้าขาย ทนหนักตใหม่กานนตลาดเก็บภาษจากรานและผู้ซึ่งมาขายของ
อัตราทเก็บเท่าใดในครึ่งกรุงเก่า ข้าพเจ้ายังค่นไม่พบ

๖ คำอธิบายเรื่องทักทปนา

ในหนังสือพระราชพงศาวดารกล่าวออกอย่าง ๓ ว่า สมเด็จพระ
 เอกาทศรฐพระราชทานทักทปนาเป็นนักษัตรพระสงฆ์ ที่เรียกว่าพระ
 ราชทานทักทปนา น หมายถึงความว่าพระราชทานผลประโยชน์ซึ่งได้ใน
 ภายทนต์เป็นนักษัตรโดยพระสงฆ์ ไม่ได้พระราชทานตจกตนต์ ประเพณี
 พระราชทานทักทปนาเป็นพระราชประเพณีโบราณ มีมาแต่ครั้งสุโขทัย
 ไม่ใช่ตงชน ในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรฐเป็นแน่ ที่หนังสือพระราช
 พงศาวดารกล่าวเห็นจะหมายความว่า พระราชทานเพิ่มเติมทักทปนาชน
 อีก คอวดหวดหวดโตยยังไม่มกตปนามาแต่ก่อน ถักตใหม่ชนให้เหมือน
 กบวดทมแถวให้บริบูรณ์เทานเอง